

I KRONIKA 2021 69

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkel (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágy (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

1. februarja 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2021

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

320 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Heinrich Wettach: Deželni muzej za Kranjsko – Rudolfinum,
okoli 1900, akvarel/ Heinrich Wettach: Carniolan Provincial Museum – Rudolfinum, abt. 1900, watercolour
(NMS GK, inv. št. R-1692)

Na zadnji strani/ Back cover: Risba neuresničenega spomenika Ljubljanskemu kongresu leta 1821/
Drawing of the unrealized monument to the Ljubljana Congress 1821 (SI ZAL LJU 511, t. e. 24, fol. 172)

KAZALO

Razprave

Tanja Gomiršek:	Kmečka skupnost v luči družbeno-socialnih razlik: Šmartno in Imenje v drugi polovici 18. stoletja5
Jernej Kotar:	Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani25
Boris Golec:	K podobi Ljubljane po kongresu leta 1821. Stavbe in njihovi lastniki v franciscejskem katastru43
Matic Batič:	»Paradies am Isonzo«. Delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici.....89
Marija Mojca Peternel:	Baron Markus Jabornegg: (ne)znan koroški obraz.....105
Damjan Hančič:	Vojaška bolnišnica v Kamniku in Mekinjah v času prve svetovne vojne115
Ivan Vogrič:	Anarhistični agitator Franc Vidmar.....131
Vinko Oblak:	Piranski konzorcij za pomorske prevoze Piran (1919–1950)137
Jelka Piškurić:	Ig od leta 1952 do ustanovitve Občine Ljubljana Vič-Rudnik.....155

Gradivo

Kongresni spomenik v Ljubljani (<i>Barbara Žabota</i>)181

Po razstavah

Čast in slava: odlikovanja, medalje, znaki in značke iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje (<i>Damir Žerič</i>).....183

In memoriam

In memoriam Slavica Pavlič 1929–2020 (<i>Branko Šuštar</i>)187
V spomin: prof. dr. Jože Žontar (1932–2020) (<i>Sonja Anžič-Kemper</i>)188

Ocene in poročila

Vinko Skitek: Popis arhivov župnij Dekanije Dravograd-Mežiška dolina (elektronska izdaja)	
Vinko Skitek: Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgodnji novi vek (<i>Martin Bele</i>).....	191

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 821.112.2.09:929Penn H. M.

Prejeto: 28. 4. 2020

Matic Batič

dr., asistent, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
E-pošta: matic990@gmail.com

»Paradies am Isonzo«

Delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici

IZVLEČEK

Razprava obravnava delovanje kranjskega literata in publicista Heinricha Moritza Penna v Gorici, kjer je ta od septembra 1867 do aprila 1869 urejal nemška lista *Görzer Wochenblatt* in *Görzer Zeitung*. Poleg uredniškega dela je v Gorici intenzivno literarno ustvarjal. Svoja dela iz tega časa je objavljajal predvsem v podlistku omenjenih glasil. Pennovo bivanje v deželni prestolnici ob Soči je umeščeno v pisateljev življenjski okvir, predstavljena pa sta tudi ozadje njegovega prihoda v Gorico in njegov socialni krog v mestu, posebno zveze z vplivno družino lokalnih industrialcev Ritter-Záhony, ki so bili eden od stebrov nemške kulturne dejavnosti na Goriškem. Poleg tega članek obravnava Pennovo nacionalno identifikacijo in na podlagi uredniške usmeritve omenjenih goriških listov predstavi njegov odnos do Slovencev.

KLJUČNE BESEDE

Heinrich Penn, Gorica, zgodovina 19. stoletja, goriški Nemci, nemška publicistika na Slovenskem, nemška književnost na Slovenskem

ABSTRACT

“PARADIES AM ISONZO”. THE WORK OF HEINRICH MORITZ PENN (1838–1918) IN GORIZIA

The article discusses the work of the Carniolan literary author and journalist Heinrich Moritz Penn in Gorizia, where he edited the German newspapers *Görzer Wochenblatt* and *Görzer Zeitung* between September 1867 and April 1869. Apart from being an editor, Penn was also a prolific literary author in Gorizia. He primarily published his writings from that period in the supplements of the above-mentioned newspapers. Penn's life in the provincial capital on the Soča/Isonzo River is placed in his wider life framework, and the article also sheds light on the background of his arrival in Gorizia and his social circle in the city, especially his connections with the influential family of the local industrialists Ritter-Záhony, one of the pillars of the German cultural activity in Gorizia. Finally, the article also discusses Penn's national identification and, based on the editorial orientation of both Gorizia newspapers, describes his attitude towards the Slovenes.

KEY WORDS

Heinrich Penn, Gorizia, nineteenth century history, Gorizia Germans, German journalism in Slovenian territory, German literature in Slovenian territory

Uvod¹

Nemška prisotnost v Gorici je danes za veliko večino Slovencev, tudi tistih, živečih na Goriškem, napol pozabljeno poglavje goriške zgodovine. Čeprav goriški Nemci nikoli niso bili posebno številčna skupina goriškega prebivalstva, so spričo svojega nadpovprečnega gospodarskega, kulturnega in političnega vpliva, ki ga gre pripisati predvsem njihovi socialni strukturi, v svojem času pomembno sooblikovali specifično multikulturno podobo »avstrijske Nice«, kot je Gorico poimenoval avstrijski statistik in preučevalec goriške zgodovine Karl baron Czoernig (1804–1889).² Del nemške kulturne dejavnosti na Goriškem sta bila časopisa *Görzer Wochenblatt* [*Goriški tednik*] in *Görzer Zeitung* [*Goriški časnik*], ki sta izhajala med letoma 1867 in 1869. Pri njunem preučevanju ne moremo mimo izjemno pomembne vloge kranjskega literata in publicista Heinricha Moritza Penna (1838–1918), ki je od septembra 1867 do konca izhajanja urejal oba lista in bil s svojim ustvarjanjem hkrati gonilna sila njunih podlistkov. Tudi Penn, podobno kot goriški Nemci, danes sodi med bolj ali manj pozabljene avtorje, čeprav je v šestdesetih letih 19. stoletja odigral vidno vlogo v slovenskem kulturnem življenju na Kranjskem, s slovensko kulturo pa je ostal povezan vse do smrti. V tem kontekstu so pomembni njegovi prevodi številnih Prešernovih pesmi v nemščino, pa tudi pisanje o Prešernovi umetnosti v tedanji nemški publicistiki, saj je na ta način pripomogel k prepoznavnosti umetnosti Franceta Prešerna v nemškem jezikovnem prostoru.³

O tem, da je bil Heinrich Penn v preteklosti mnogo bolj znano ime kot danes, priča že obsežen bio-

grafski sestavek, ki ga je v 6. zvezku *Slovenskega biografskega leksikona* leta 1935 objavil France Kidrič. V novejšem času pa Penn ni bil deležen večjega zanimanja; z njim se je podrobneje ukvarjala le Tanja Žigon, ki se je posvetila njegovemu delovanju na Kranjskem v letih 1865 in 1866, predvsem v povezavi z njegovim odnosom do tedanjega slovenskega političnega gibanja ter različnimi interpretacijami njegove drame *Der Untergang Metullums* [*Propad Metuluma*].⁴ Nasprotno njegovega delovanja in bivanja v Gorici slovensko zgodovinopisje sploh še ni podrobneje obravnavalo.⁵ Spričo pomanjkljivega poznavanja goriške nemške skupnosti, o kateri še nimamo celovite študije, je predstavitev Pennovega urednikovanja v Gorici novost v slovenski humanistiki. Poleg tega želi razprava dodatno osvetliti Pennov odnos do slovenskega političnega in kulturnega gibanja v šestdesetih letih 19. stoletja.

Pennova življenjska pot do prihoda v Gorico

Heinrich Moritz Penn, pisatelj, novinar, dramatik, igralec in prevajalec, se je rodil 2. decembra 1838 v Ljubljani. Izhajal je iz narodnostno mešane družine; njegov oče je bil po rodu Tirolec, mati Ana Hudscheck pa je prihajala iz Brna na Moravskem. Pennov oče je bil krojač, mati pa hčerka čevljarja. Penn je v Ljubljani med letoma 1845 in 1850 obiskoval normalko, do leta 1853 pa nižjo realko. V šoli se ni posebno izkazal, saj je prvi letnik normalke prostovoljno ponavljal, nato pa ni izdelal prvega semestra tretjega letnika. Po letu 1853 se je družina preselila v Gradec, kjer je dokončal realko in nato nadaljeval šolanje na višji tehniški šoli. Že med študijem se je posvečal literarnemu in novinarskemu delu, kjer se je pokazala njegova velika delavnost in ambicioznost. Publicistično pot je začel pri listu *Grazer Telegraph*, nato pa sodeloval pri različnih graških in drugih časopisih. V slovenskem prostoru je prvič objavljala leta 1860, ko je v listu *Blätter aus Krain*, literarni prilogi dnevnika *Laibacher Zeitung*, objavil balado *Wappensage von Auersperg*.⁶ Že zgodaj je začel prevajati tudi slovenske pesmi v nemščino, kar lahko sklepamo na podlagi zapisa v *Novicah* aprila 1862.⁷

¹ Razprava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0272 (B), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Nekatere ugotovitve so že bile objavljene v magistrski nalogi z naslovom »*Wir denken zwar deutsch, wir fühlen deutsch, werden es aber niemanden verargen, anderen Sinnes zu sein*«: *Görzer Wochenblatt* (1867) und *Görzer Zeitung* (1868–1869), ki je nastala leta 2015 pod mentorstvom dr. Petre Kramberger in dr. Marije Mojce Peternele na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Obema se na tem mestu še enkrat zahvaljujem za pomoč in podporo pri pisanju.

² Karl Czoernig je bil po rodu iz kraja Černousy na Češkem, v okviru zelo uspešne uradniške kariere pa je večinoma deloval na Dunaju, deloma tudi v Milanu in Trstu, kjer je ustanovil centralni pomorski urad. Njegova povezanost z Goriško je bila stranski rezultat bolezni; Czoernig je namreč leta 1866 zbolel in se preselil v Gorico, kjer mu je ustrezalo tamkajšnje milo podnebje. V Gorici se je zelo dobro počutil, intenzivno se je vključil tudi v preučevanje goriških zgodovinskih in geografskih značilnosti. Leta 1868 je dal pobudo za ustanovitev Društva za deželoznanstvo, ki pa zaradi pomanjkanja interesa ni zaživel. Czoernig je ne glede na to objavil več pomembnih zgodovinskih, geografskih in etnografskih študij o deželi. Leta 1852 je bil povzdignjen v baronski stan. Splošno o njegovi življenjski poti prim. Kralj, Czoernig baron Czernhausen; gl. tudi Tavano, Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia; Preinfalk, *Plemiške rodbine*, str. 56–68.

³ Podrobneje o Pennovih prevodih Prešerna in njihovem pomenu gl. Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 299.

⁴ Žigon, *Nemški časnik*, str. 209–225; Žigon, Heinrich Moritz Penns Stück; Žigon, *Zgodovinski spomin Kranjske*, str. 262.

⁵ Njegovo delovanje v Gorici bežno omenja Kidrič (Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 298); Pennovega bivanja v Gorici se je dotaknila tudi Tanja Žigon, ki je predstavila najosnovnejše poteze njegovega urejanja omenjenih goriških časopisov (Žigon, *Deutschsprachige Presse*, str. 200–201).

⁶ Lebensaft, Penn, Moritz Heinrich, str. 409; Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 296; Žigon, *Nemški časnik*, str. 209–210.

⁷ Novice so o Pennovem prevajanju slovenske poezije v nemščino poročale v povezavi z njegovo ustanovitvijo lista *Hoch vom Dachstein*: »*Ker izdatelj tega časnika, gospod H. Penn, je Ljubljancem, ki je že marsiktero slovensko pesem lepo prestavil v nemški jezik, si tudi od tega časnika nadejamo, da iz slovenskih cvetic ne bo delal osata. Vederemo!*« (Novice, 16. 4. 1862, str. 126).

Heinrich Moritz Penn (Penn, Fünfundzwanzigjahre).

V začetku šestdesetih let 19. stoletja je Penn torej pričel kariero novinarja in publicista, ki vsaj v začetku ni prinašala rednih dohodkov, zato so njegovo življenjsko pot do druge polovice sedemdesetih let zaznamovale številne selitve. Kot novinar, pisatelj in gledališki igralec si je služil kruh v mestih po vsej Habsburški monarhiji in njeni soseščini. Prvo potovanje ga je vodilo na Dunaj, a se je že kmalu vrnil v Ljubljano in nato ponovno v Gradec. Leta 1864 je za krajši čas zapustil Avstrijo, saj je kot igralec deloval v Nemčiji, nato pa odšel v Slavonijo in Beograd. Po obisku v Srbiji se je za krajši čas ustalil v Zagrebu, kjer je dokončal svoje najuspešnejše literarno delo, tragedijo *Der Untergang Metullums* s podnaslovom *Trauerspiel in vier Aufzügen aus der Geschichte Krains* [*Tragedija v štirih dejanjih iz zgodovine Kranjske*]. Delo je posvetil tedanjemu vodilnemu (staro)slovenskemu voditelju in ljubljanskemu županu Etbinu

Henriku Costi (1832–1875), ki mu je pomagal pri natisu drame naslednje leto v Ljubljani.⁸ V Zagrebu je Penn jeseni 1865 prejel povabilo, naj se preseli v Ljubljano. Za povabilom sta poleg že omenjenega Etbina Coste najverjetneje stala Janez Bleiweis (1808–1881) in Peter pl. Radics (1836–1912), tedanji urednik ljubljanskega nemškega časopisa *Triglav*, v katerem so staroslovenski veljaki zagovarjali interese slovenskega političnega gibanja. Verjetno je, da sta se Penn in Radics poznala že iz Zagreba, kjer je Radics v drugi polovici leta 1864 urejal list *Agramer Zeitung*.⁹

O Pennovem prihodu v Ljubljano je Radics 6. oktobra 1865 poročal v *Triglavu* in izrazil upanje,

⁸ Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 296–297.

⁹ Žigon, *Nemški časnik*, str. 211–216. O Radicsevem urejanju »Agramerice« gl. Žigon, *Zgodovinski spomin Kranjske*, str. 73–80.

da bodo v Ljubljani kmalu uprizorili njegovo »domovinsko tragedijo«. ¹⁰ Penn se je v Ljubljani z direktorjem tedanjega deželnega gledališča res dogovoril za sodelovanje, in sicer je najprej nastopil kot gledališki igralec, pri čemer naj bi doživel izjemen uspeh. ¹¹ Predvsem pa so oktobra in novembra v ljubljanskem deželnem gledališču večkrat uspešno uprizorili njegovo tragedijo *Der Untergang Metullums*. Tragedija z veliko umetniške svobode obravnava zgodovinske dogodke v letih 35 pr. Kr., ko so se osvajaletu pohodu Gaja Oktavijana (63 pr. Kr.–14), kasnejšega cesarja Avgusta, v Iliriku uprli ilirsko-keltski Japodi v svojem največjem naselju Metulumu. ¹² V zgodovinski okvir je vpeta ljubezenska zgodba med japonskim knezom Kanutom in Oktavijanovo rejenko Avrelijo. Japonski upor se konča neuspešno po zaslugi častihlepne Marra, ki mesto izda Rimljanom, a svobodoljubni Japodi se raje odločijo za prostovoljno smrt kot za nečastno predajo in tako ostanejo moralni zmagovalci. ¹³

Tragedija *Der Untergang Metullums* je v Ljubljani doživela velik uspeh, kot je v Pennovi biografski skici zapisal biograf Constantin pl. Wurzbach (1818–1893): »Predstava, v kateri je slovenska stranka videla poveljevanje svojih stališč, je bila na odskih deskah pospremljena z gromkim aplavzom.« ¹⁴ Kot je torej izpostavil Wurzbach, je dramo navdušeno pozdravila predvsem slovenska stran. Slovensko usmerjeni list *Triglav* je v drami prepoznal jasne reminiscence na sodobne razmere: prvinsko poštene Japodi naj bi predstavljali Slovence, zavojevalski Rimljani pa šovinistično nastrojene Nemce. Zato ni presenetljivo, da je drami namenil kar najbolj pohvalne ocene. ¹⁵ Zanimivo je, da je skozi nacionalno prizmo dramo razumel tudi kritik nemškega *Laibacher Zeitung*, ki je igro skladno s tem ocenil negativno. ¹⁶ Dejansko pa se nacionalna interpretacija drame v smislu navezovanja na tedanje nemško-slovenske napetosti ob pozornejšem branju kaže kot neustrezna. Rimsko-japonske vojne in padec Metuluma so namreč v prvi polovici 19. stoletja zaradi prepričanja o legi naselja na ozemlju tedanje Kranjske ¹⁷ pogosto tematizirali

kranjski literati. Kraj tako omenjajo Valentin Vodnik (1758–1819) v odi *Ilirija oživljena*, Jovan Vesel-Koseski (1798–1884) in France Prešeren. Najobsežnejša literarna tematizacija je pripoved *Bojmir*, ki jo je leta 1862 objavil Ivan Vesel (1840–1900). Z izjemo Vodnikove ode, ki slavi Napoleona, je japonski upor v vseh primerih predstavljen kot dokaz kranjske zvestobe spricho ogrožanja tujih zavojevalcev. Sledeč tej interpretaciji je Pennovo dramo najbolj smiselno uvrstiti v žanr domoljubne avstrijske literature, značilne za obdobje napoleonskih vojn. ¹⁸

Nacionalna interpretacija Pennove drame tako še največ pove o tedanji politični klimi na Kranjskem oziroma politično-kulturnih zahtevah slovenskega nacionalnega gibanja. O tem pričajo nadaljnji dogodki v Ljubljani, saj so se (staro)slovenski veljaki, zbrani okrog *Triglava* in *Novic*, po uspehu Pennove drame zavzeli za ustanovitev slovenskega gledališča, ki naj bi ga vodil prav Penn. ¹⁹ S tem je bila po neuspešnih prizadevanjih Leopolda Kordescha (1808–1879) ²⁰ po približno petnajstih letih ponovno obujena ideja o slovenskem gledališču. V pričakovanju kariere v Ljubljani je Penn pred koncem leta 1865 organiziral še več kulturnih dogodkov, izmed katerih velja omeniti slavnost ob Prešernovem rojstnem dnevu, ko je združil moči s Franom Levstikom (1831–1887). Čitalniški pevci so peli Prešernove pesmi, izvedena pa je bila tudi dramska priredba *Krsta pri Savici*, v kateri je Penn odigral vlogo Črtomirja. V začetku prihodnjega leta je začel Penn v podlistku *Triglava* objavljati nemški prevod *Krsta*. Prav tako so v začetku ugodno potekali pogovori o njegovem organiziranju slovenskih predstav v okviru deželnega gledališča, o katerem je še aprila 1866 navdušeno poročal *Triglav*, a se načrti niso uresničili. ²¹ K temu je v začetku verjetno pripomogla avstrijsko-pruska vojna, ki je izbruhnila sredi junija 1866. Vsekakor je Penn poleti 1866 zapustil Ljubljano in se podal v Gradec, kjer sta z Leopoldom von Sacher-Masochom (1836–1895) ustanovila list *Die Gartenlaube für Oesterreich*. Njegov odhod iz Ljubljane sicer še vedno ni popolnoma pojasnjen; ²² morda ga lahko povežemo s prenehanjem izhajanja *Triglava* ob začetku voj-

¹⁰ *Triglav*, 6. 10. 1865, str. 331–332.

¹¹ O Pennovem igralskem nastopu je podrobno poročal list *Triglav*, 13. 10. 1865, str. 340.

¹² Podrobneje o zgodovinskem okviru, tj. Oktavijanovi vojni v Iliriku v letih 35 in 34 pr. Kr., gl. Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 164–168.

¹³ Penn, *Der Untergang Metullums*; podrobno o drami gl. tudi Žigon, Heinrich Moritz Penns Stück.

¹⁴ Wurzbach, Penn, Heinrich, str. 454; prevod tega in vseh drugih izvornih citatov je delo avtorja članka.

¹⁵ *Triglav*, 24. 10. 1865, str. 352.

¹⁶ Žigon, *Nemški časnik*, str. 217–219.

¹⁷ Radics je kot kraj japonskega upora identificiral današnjo vasico Metulje pri Ložu (gl. *Triglav*, 10. 10. 1865, str. 335). Podrobno o različnih starejših lociranjih antičnega Metuluma gl. Šašel Kos, *Appian*, str. 432–437. Sodobni zgodovinski konsenz je, da je lociranje osrednje naselbine Japodov na ozemlje zgodovinske dežele Kranjske napačno, saj je bil antični Metulum v bližini Ogulina na Hrvaškem; več o tem gl.

Bratož, *Rimska zgodovina*, str. 166. Ne glede na to se napačno postavljanje Metuluma na ozemlje današnje Slovenije občasno pojavlja tudi v novejši literaturi; trditev povzema tudi Tanja Žigon (Žigon, *Nemški časnik*, str. 212).

¹⁸ Podrobno o tem gl. Michler, *Die »Deutschen in Krain«*, str. 202–203; gl. tudi Žigon, Heinrich Moritz Penns Stück, str. 164–165.

¹⁹ *Novice* so po kratki pohvali predstave zapisale: »Kaj, ko bi hotel osnovati gledališčno družbo, ki bi slovenski igrala? [...] Ne vemo zdaj drugega, ki bi bil bolj pripraven za tako početje, kakor je on« (*Novice*, 25. 10. 1865, str. 353).

²⁰ Podrobno o Kordeschu gl. Miladinović Zalaznik, *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen*.

²¹ Žigon, *Nemški časnik*, str. 220–224.

²² Tudi Penn sam v svojih spominih ne prinaša podrobnejših podatkov: »Im Sommer 1866 wandte ich mich nach Graz zurück [...]« (Penn, *Fünfundzwanzig Jahre*, str. VI).

ne in Radicsevemu odhodu na italijansko bojišče, kjer je deloval kot vojni dopisnik,²³ verjetno pa je Penn, čigar finančno stanje ni bilo najboljšo,²⁴ preprosto potreboval reden vir dohodkov in ni več mogel čakati na negotovo zaposlitev v Ljubljani. Vsekakor se je s tem zaključila njegova organizacijska vloga pri prizadevanjih za ustanovitev slovenskega odra, saj pri delovanju skupine, zbrane okrog Frana Levstika, ki je jeseni 1866 ponovno začela s prizadevanji za ustanovitev slovenskega gledališča, ni sodeloval. Ne glede na to pa se je kot dramatik še naprej skušal uveljaviti tudi v Ljubljani oziroma v slovenskem prostoru, o čemer priča njegov poskus s tragedijo *Ilija Gregorič*, ki jo je v nemščini dokončal spomladi 1867, njen slovenski prevod pa je poleti 1867 posredoval slovenskemu dramatičnemu društvu v Ljubljani. Društvo se za odkup in natis ni odločilo.²⁵

Pennovo bivanje v Gorici in goriška nemška skupnost v šestdesetih letih 19. stoletja

Pri publikaciji *Die Gartenlaube für Oesterreich* je Penn deloval približno leto dni, natančneje do avgusta 1867, ko se je na povabilo industrialca Karla Ritterja pl. Záhony (1830–1889) odpravil v Gorico. Ritter je namreč Pennu ponudil urejanje nemškega tednika *Görzer Wochenblatt*, ki je pod uredniškim vodstvom gimnazijskega profesorja Thomasa Hohenwartera od februarja 1867 izhajal v deželni prestolnici ob Soči.²⁶ Do prvega dokumentiranega srečanja z Ritterjem je prišlo junija 1867, ko se je Penn v gozdu Panovec v bližini Gorice udeležil slovesnega razvijanja nove zastave goriškega nemškega pevskega društva *Görzer Gesangverein*.²⁷ Smiselno je sklepati, da mu je Ritter prav takrat ponudil urejanje *Goriškega tednika*, morda pa je to storil že prej in je v Panovcu prišlo samo do zadnjih pogovorov. Vsekakor si je težko predstavljati, da bi se Penn iz Gradca v Gorico odpravil brez resnega poslovnega razloga. Še vedno pa ostaja odprto vprašanje, kdaj in kako je prišlo do prvih stikov med Pennom in predstavniki nemške skupnosti v Gorici, saj ga sem njegova življenjska pot do tedaj ni vodila. Kakorkoli že, nobenega dvoma ni, da je Penn urejanje glasila prevzel septembra 1867, v Gorici pa je ostal do pomladi 1869.

Za globlje razumevanje Pennovega bivanja in uredniškega delovanja v Gorici je treba natančneje predstaviti značilnosti Gorice in nacionalno-jezikovne razmere v mestu. Starodavno središče grofov

Goriških, ki je bilo od leta 1751 sedež katoliške nadškofije, je v prvi polovici 19. stoletja zašlo v gospodarsko in demografsko krizo,²⁸ a je od konca predmarčne dobe ponovno napredovalo na vseh področjih. Politični pomen mesta, ki se je po ukinitvi deželne samouprave v času terezijansko-jožefinskih reform zmanjševal, je ponovno narasel po podelitvi mestnega statuta s strani cesarja Franca Jožefa leta 1850, še bolj pa po ponovni vzpostavitvi deželne samouprave s februarjskim patentom leta 1861.²⁹ Poknežena grofija Goriško-Gradiška, kot je bilo uradno ime dežele, je tedaj dobila svoj deželni zbor s sedežem v Gorici, ki je kot svoj izvršni organ volil deželni odbor (deželno vlado).³⁰ Hkrati je od leta 1848 mesto ponovno doživljalo opaznejši gospodarski in demografski razvoj. Ta se je odrazil v povečanju industrijske in trgovske dejavnosti, za katero je bila zaslužna predvsem podjetna nemška industrijska družina Ritter, ki je leta 1830 dobila ogrski plemiški naziv pl. Záhony.³¹ Hiter razvoj mesta v drugi polovici 19. stoletja je razviden iz demografskih podatkov, ki jih ponujajo državna štetja prebivalstva. Če je leta 1857 v mestu živelo 13.173 prebivalcev, je do leta 1869 njihovo število naraslo na 16.659, leta 1880 pa je doseglo že 20.920 duš. Procentualno gledano je mesto prav med letoma 1857 in 1869 doživelo najvišji demografski porast, saj se je v tem obdobju število Goričanov povečalo za kar 21,2 %, v prihodnjem desetletju pa je mestno prebivalstvo naraslo za 14,8 %, kar kaže na pojemanje zagona v mestnem razvoju.³²

Penn je torej avgusta 1867 prišel v cvetoče mesto, ki je bilo glede na število prebivalstva še vedno zgolj provincialno središče,³³ a ga je hkrati zaznamovala velika kulturna in jezikovna pestrost. Štetje prebivalstva iz leta 1869 žal ni zbiral podatkov o nacionalni pripadnosti oziroma sporazumevalnem jeziku, tako da točnega stanja v tem obdobju ni mogoče rekonstruirati. Ne glede na to si lahko ustvarimo dokaj točno

²⁸ O Gorici v prvi polovici 19. stoletja gl. Ferrari, *Gorizia ottocentesca*, str. 318–330.

²⁹ Ustavno življenje v Habsburški monarhiji je obnovila že t. i. oktobrska diploma, ki pa za primorske dežele ni določala jasne upravne razdelitve, poleg tega pa v praksi ni zaživila.

³⁰ Več o tem gl. Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 141–151. Podrobno o goriškem deželnem zboru gl. Krahwinkler, *Die Landtage*, str. 1873–1877.

³¹ O družini Ritter-Záhony še nimamo celovite znanstvene študije. Največ podatkov prinaša družinska kronika *Chronik und Stammbaum*, ki jo je že na začetku 20. stoletja objavil Eugen baron Ritter pl. Záhony. Poljudno o družini gl. Colleon, *I Ritter*. Posamezne podatke o družini prinašajo študije, primarno posvečene drugim oziroma širšim tematikam; gl. na primer Preinfalk, *Vpliv francoskih vojn*, str. 83. Najpomembnejši podatki o Ritterjih so predstavljeni tudi v nadaljevanju te razprave.

³² Podatki so povzeti po Fabi, *Storia di Gorizia*, str. 252–253.

³³ Pri tem je smiselno opozoriti, da je bila v večinsko ruralni deželi Gorica sploh edino večje urbano naselje. Več kot 2000 prebivalcev so poleg Gorice štela le še štiri naselja, in sicer Fiumicello, Krmin, Gradež in Tržič (it. Monfalcone), od katerih se nobeno ni približalo Gorici (Czoernig, *Görz: Oesterreich's Nizza*, str. 33–42).

²³ Žigon, *Zgodovinski spomin Kranjske*, str. 81–86.

²⁴ O tem zgovorno priča dejstvo, da si je moral denar za potovanje iz Zagreba v Ljubljano oktobra 1865 izposoditi pri prijatelju Etbinu Costi (Žigon, *Nemški časnik*, str. 213–214).

²⁵ Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 298. Usoda Pennove tragedije *Ilija Gregorič* je podrobneje predstavljena v nadaljevanju te razprave.

²⁶ O začetku izhajanja in značilnostih lista *Görzer Wochenblatt* gl. Batič, *»Wir denken zwar deutsch«*, str. 41–53.

²⁷ *Görzer Zeitung*, 28. 4. 1868, nepag.

Pogled z goriškega gradu na Travniki, osrednji goriški trg (SI PAK 667, Gorica 1470).

sliko o nacionalni oziroma jezikovni pripadnosti, če upoštevamo podatke iz leta 1880, saj se demografske razmere vmes niso bistveno spremenile. Po ljudskem štetju, izvedenem 31. decembra 1880, je v mestu živelo 20.920 prebivalcev, od katerih je 13.517 kot pogovorni jezik navedlo italijanščino, 3411 slovenščino, 2149 nemščino, ostali pa druge jezike. Poleg tega je v Gorici živelo še 787 tujcev, večinoma državljani Kraljevine Italije.³⁴ Iz navedenih podatkov je razvidno, da je bila Gorica večinsko italijansko mesto, saj so Italijani predstavljali 64,61 % prebivalstva, kar je bilo močno nad deželno povprečjem, a sta bili v večjem številu zastopani tudi slovenska in nemška skupnost. Delež nemško govorečih prebivalcev je znašal 10,27 % vseh prebivalcev Gorice, s čimer je močno odstopal od deželnega povprečja, saj z izjemo Gorice Nemci na Goriškem skorajda niso bili prisotni.³⁵

Nemci na Goriškem so bili torej v primerjavi s Slovenci in Italijani številčno mnogo šibkejša skupnost, katere prisotnost je bila v večji meri omejena na deželno prestolnico. Skladno s procesom nacionalizacije italijansko in slovensko govorečega prebivalstva, ki je zaznamoval predvsem drugo polovico 19. stoletja, je nemški jezik po letu 1848 izgubljal vodil-

no vlogo v javnosti.³⁶ Prisotnost Nemcev in nemške kulture v Gorici je bila čedalje bolj vezana na institucije Habsburške monarhije in položaj Gorice v okviru te državne tvorbe, v kateri je nemščina do njenega razpada ohranila vodilno vlogo. V nemščini je komunicirala centralna oblast, stebri nemštva na Goriškem pa so bili tudi državni uslužbenci (na primer uradniki in srednješolski profesorji) ter sloj upokojenih uradnikov in častnikov, ki so Gorico za prebivališče izbrali predvsem zaradi milega podnebja. Končno so bili pomemben gradnik nemške skupnosti nekateri pripadniki plemstva in gospodarstveniki, tesno povezani z nemškim prostorom, iz katerega so izšli.³⁷ Med njimi je treba izpostaviti predvsem že omenjeno družino industrialcev Ritter pl. Záhony iz Frankfurta na Majni, ki je v Gorici živela od leta 1819. Tega leta je namreč Johann Christoph Ritter iz Trsta v Gorico

³⁶ Nemški kulturni vpliv je v Gorici prevladoval še v prvi polovici 19. stoletja; več o tem gl. Kitzmüller, *Görz 1500–1915*.

³⁷ Celovite razprave o goriških Nemcih žal še nimamo. Doslej najboljše pregled predstavlja zbornik *Cultura tedesca nel Goriziano*, ki ga je uredila Liliana Ferrari. Nemško literarno in publicistično dejavnost v Gorici je raziskoval predvsem Hans Kitzmüller, ki je o tej temi objavil več razprav; gl. predvsem Kitzmüller, *Görz 1500–1915*; gl. tudi Kitzmüller, *Osservazioni sulla produzione letteraria*; Kitzmüller, *Esperienze giornalistiche in lingua tedesca*. Osnovne podatke o nemški skupnosti v drugi polovici 19. stoletja prinaša Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 231–236; poljudno o tem gl. tudi Batič, *Goriški Nemci*.

³⁴ Podatki so povzeti po *Special-Orts-Repertorium vom Küstenlande*, str. 164.

³⁵ Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 46.

preselil predelovalnico sladkorja. Družinsko podjetje je močno razširil njegov sin Julius Hektor, ki je v zahodnem predmestju Gorice, Stračicah (it. Straccis), dal posodobiti mlin, zgraditi novo skladišče za žito in postaviti tekstilne obrate. Poleg tega je kupil papirnico pri Podgori in veliko posestvo Monastero v bližini Ogleja. V prihodnjih desetletjih se je v Stračicah razvilo pravo manjše industrijsko središče z delavskimi domovi in pripadajočo infrastrukturo.³⁸

Orisano socialno sestavo goriškega nemštva je v začetku leta 1867 pikro komentiral celovski časopis *Slovenec*: »Mala peščica zastarelih in ne zastarelih gospodov, ki v Gorici v pokoji žive, nimajo za deželno narodno gibanje nikake veljave, tem manj, ker so brez stanovitnega stana, brez posestva in danes v Gorici, jutri v Gradcu in drugi dan, Bog ve kje, živijo. [...] Res da so uradniški načelniki in nekaj nižih cesarskih služabnikov, po večem učitelji gimnazijski, zlasti pa realkini, Nemci ali pa slovanski Nemcem pripadli renegati. Razun Ritterjeve rodbine, prav za prav: vitez Sahonij, in par drugih, ki so jih Ritterji iz vseh vetrov ranjkega 'rajha' v svoje službe privabili, stanovitnih Nemcev v mestu Gorici ni. Da po deželi semtertja kacega nemškutarja ali kacega nemškega uradnika izvohaš, ni se ti treba pri dosedanem vladnem duhu čuditi.«³⁹

Zapis je v svoji kritičnosti do določene mere zavajajoč, saj so goriški Nemci ne glede na svojo malostevilnost razvili dokaj živahno kulturno in društveno dejavnost. Središče nemškega društvenega življenja je bilo konec leta 1861 ustanovljeno društvo *Casino Concordia* (pogosto imenovano tudi *Casino Tedesco*). Iz tega društva je izšel pevski zbor *Görzer Gesangverein*; prav pri slovesnem razvijanju društvene zastave leta 1867 je Penn prvič obiskal Gorico, kot je že bilo povedano.⁴⁰ Posebno obliko nemške organiziranosti na Goriškem je pomenila tudi lokalna protestantska skupnost. Ritterji, ki so bili luteranske veroizpovedi, so v svojih obratih namreč zaposlili večje število delavcev iz nemških dežel, s čimer so v Gorico po obdobju reformacije⁴¹ ponovno pripeljali protestantizem. Do formalne ustanovitve luteranske skupnosti v Gorici je prišlo po obisku cesarja Franca Jožefa v Gorici marca 1857. Tri leta kasneje so goriški protestanti dobili dovoljenje za gradnjo lastne cerkve, osnovati pa jim je uspelo tudi zasebno osnovno šolo z nemškim učnim jezikom.⁴²

³⁸ Marušič, Požar, str. 210.

³⁹ *Slovenec*, 12. 2. 1867, str. 75.

⁴⁰ Društvo je sicer bilo uradno odobreno šele leta 1870 (Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 232).

⁴¹ Protestantsko gibanje je Goriško v primerjavi z drugimi notranjeavstrijskimi deželami le šibko zajelo ter je večinoma ostalo omejeno na del plemstva. Nadvojvodi Karlu Notranjeavstrijskemu (1540–1590) je šibke goriške protestante uspelo izgnati že leta 1579 (Štih in Simoniti, *Na stičišču svetov*, str. 251).

⁴² Pri tem je treba dodati, da goriška luteranska skupnost ni bila izključno nemška, njen član je bil tudi znani slovenski lokalni politik dr. Karel Lavrič (1818–1876). Vsekakor pa je v njej prevladoval nemški vpliv. Podrobno o luteranski skupnosti v

Nekaj dragocenih podatkov o tedanji nemški skupnosti v Gorici lahko izvemo tudi iz Pennovih spominov. Iz njih je jasno razvidno, da mu je bivanje v Gorici ostalo v najlepšem spominu. Čas bivanja v glavnem mestu dežele Goriško-Gradiške namreč opisuje kot »ein liebliches Idyll«, Gorico pa označuje kot »Paradies am Isonzo«.⁴³ V Gorici se je Penn očitno gibal predvsem znotraj tamkajšnje nemške skupnosti, stikov s Slovenci ali Italijani ne omenja. Kot svoje znance in prijatelje omenja predvsem člane družine Ritter, »ki si niso pridobili mnogo zaslug le na področju industrije, temveč tudi pri razvoju avstrijske državne ideje ter prebuji in poživiti patriotskih in dinastičnih čustev v Avstrijskem Primorju«.⁴⁴ Penn je imel tesne stike predvsem s Karlom pl. Ritterjem,⁴⁵ osmim sinom Johanna Christopha Ritterja (1782–1838), utemeljitelja industrijske dinastije, kar je razumljivo, saj mu je prav Karl ponudil uredniško mesto. O Karlovem življenju sicer ni veliko znanega, saj ne sodi med najpomembnejše predstavnike Ritterjev. Vsekakor se po vplivu ne more meriti s starejšim bratom Juliusom Hektorjem Ritterjem (1816–1878), dolgoletnim predsednikom goriške trgovske zbornice, od leta 1870 članom Gosposke zbornice avstrijskega parlamenta, deželnim poslancem ter vodilnim članom nemške evangeličanske skupnosti v Gorici.⁴⁶ Znano je, da je Karl pl. Ritter poklicno deloval v družinskem mlinu v Stračicah, kjer je po smrti brata Juliusa postal komercialni direktor. Leta 1855 se je poročil s Karolino pl. Rauchmüller, ki mu je rodila štiri otroke.⁴⁷ Drugih podatkov o njegovem življenju zaenkrat nimamo, zdi pa se, da je bil angažma pri (neuspešnih) poskusih razvoja goriške nemške publicistike v Gorici njegov edini pomembnejši poskus vstopa v javno življenje.⁴⁸

Pennu je znanstvo z bogatimi in vplivnimi Ritterji odprlo pot v kroge tedanje mestne elite. Z zadovoljstvom in ponosom omenja poznanstvo z grofoma Francem (1833–1901)⁴⁹ in Karlom Coro-

Gorici v 19. stoletju gl. Rajšp, Oris protestantizma. Strnje-no gl. tudi Podbersič, Protestantizem na Goriškem; Patzelt, *Evangelisches Leben*, str. 232–234.

⁴³ Penn, *Fünfundzwanzig Jahre*, str. VI. O lepih spominih na bivanje v Gorici priča tudi dejstvo, da je prav goriško obdobje deležno ene najboljšejših predstavitev v citirani Pennovi spominski publikaciji.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ V virih se ime pogosto pojavlja tudi v različici »Carl«.

⁴⁶ Študije o Juliusu Hektorju kljub njegovemu velikemu pomenu za zgodovino Gorice v 19. stoletju še nimamo. Doslej najpodrobnejši pregled njegovega življenja in delovanja je pripravil njegov sin Eugen; gl. Ritter Freiherr von Záhony, *Chronik und Stammbaum*, str. 14–26.

⁴⁷ Prav tam, str. 32.

⁴⁸ Pri tem je zanimivo, da njegov nečak Eugen v svoji družinski kroniki tega vidika stričevega delovanja sploh ne omenja.

⁴⁹ Franc Coronini je izhajal iz šempetrske veje plemiške družine Coronini. Bil je sin Janeza Krstnika Coroninija (1794–1880), vzgojitelja cesarja Franca Jožefa, ki je nato opravljal pomembni funkciji civilnega in vojaškega guvernerja Banata in Vojvodine (1851–1859) ter hrvaškega bana (1859–1860).

Pogled na Gorico. Na desni je viden dim iz industrijskih obratov v Stračicah (SI PAK 667, Gorica 2541).

ninjem (1818–1910),⁵⁰ predvsem pa z upokojenim častnikom in pesnikom Wilhelmom von Marsanom (1797–1871), s katerim naj bi ga družilo tesno prijateljstvo.⁵¹ Wilhelm Marsano je danes bolj ali manj pozabljen, a v 19. stoletju je v habsburškem prostoru veljal za uglednega ustvarjalca. Družina Marsano izvira iz Genove, Wilhelm pa se je 30. avgusta 1797 rodil v Pragi, kjer se je ustalila ena od družinskih vej. Pesnik je vse življenje preživel kot aktivni častnik,

pred upokojitvijo se je povzpел do visokega čina podmaršala.⁵² V času vojaške kariere se je Marsano aktivno posvečal pesnjenju in pisateljevanju, pisal je tudi dramska dela, predvsem komedije. Njegov literarni razvoj je potekal predvsem pod vplivom nemške romantike, delno pa tudi škotskega romanopisca Walterja Scotta (1771–1832). Od leta 1859 je Marsano živel v Gorici, kjer je bilo po Pennovem pripovedovanju njegovo bivališče eno od pomembnih zbirališč mestne smetane: »Vsi pomembni ljudje, ki so živeli v Gorici ali bili povezani s tem mestom, so se zbirali v Marsanovi hiši.«⁵³ Marsano je 14. aprila 1871 umrl v Gorici. Njegove posmrtno ostanke je žena, markiza Zambeccari, dala prenesti v rodno Bologno, kjer je pokopan v družinski grobnici.⁵⁴

Uredniško delo in Pennove politične opredelitve

Zaradi odsotnosti drugih virov, predvsem korespondence,⁵⁵ je Pennovo socialno okolje v Gorici žal

Franc je enako kot oče začel z vojaško kariero, po rani v bitki pri Kraljevem Gradcu leta 1866 pa se je posvetil politični karieri na Goriškem, kjer je dosegel najvišje politične položaje. Bil je deželni in državni poslanec, v dveh ločenih obdobjih pa je opravljal tudi funkcijo goriškega deželnega glavarja. Leta 1897 je postal član Gosposke zbornice cislajtanskega parlamenta. Poleg tega je bil aktiven tudi kot publicist, saj je izdal več poljudnoznanstvenih del, v katerih je opisoval predvsem domače zgodovinske znamenitosti (Pavlin, Coronini).

⁵⁰ Karl Coronini je izhajal iz kromberške veje Coroninijev; njegov oče Mihael (1793–1876) je leta 1820 kupil nekdanji dvorec rodbine Strassoldo Cingrof v Gorici, kjer je pred smrtjo živel izgnani francoski kralj Karel X. Karl Coronini je študiral pravo na univerzi v Olomoucu ter medicino na različnih univerzah po Evropi, tudi v Parizu. Opravljal je številne pomembne uradniške funkcije, v letih 1872 in 1873 je deloval kot goriški župan. Poleg tega je bil dejaven kot pesnik, pri čemer je večinoma ustvarjal v nemškem jeziku (Pavlin, Coronini).

⁵¹ »Unvergeßlich sind mir die Stunden, die ich im Hause des genialen Marsano verlebte, [...] des im Vormärz so hochgeschätzten Poeten, der mich wie einen Sohn des Hauses hielt [...]« (Penn, Fünfundzwanzig Jahre, str. VI–VII).

⁵² Omenjeni čin je bil specifičen za habsburške oborožene sile, zato se občasno pojavlja napačno razumevanje oziroma zamenjevanje s feldmaršalom, najvišjo častniško stopnjo. Čin je dejansko ustrezal položaju divizijskega generala.

⁵³ »Was an bedeutenden Persönlichkeiten in Görz domicilirte oder diese Stadt berührte, fand sich im Hause Marsanos zusammen« (Penn, Fünfundzwanzig Jahre, str. VII).

⁵⁴ Hanus, Marsano Wilhelm Frh. von, str. 109.

⁵⁵ Pennovo zapuščino hrani dunajski Stadt- und Landesarchiv, a je precej skromna, saj obsega zgolj 125 dokumentov, ki se

mogoče le delno rekonstruirati. Mnogo več lahko povemo o njegovem strokovnem in literarnem delovanju, njegovo urejanje goriških nemških listov pa nam omogoča tudi vpogled v njegova lastna prepričanja, saj je Penn v tem času objavil številne uvodnike, v katerih je obravnaval pereča družbeno-politična vprašanja. Glede na to, da so Pennova nacionalno-politična stališča med slovenskimi zgodovinarji in literarnimi zgodovinarji že sprožila nekaj razprav, pri čemer pa je bilo predmet razprave le njegovo ustvarjanje do vključno ljubljanskega obdobja, se prav obdobje urednikovanja v Gorici kaže kot izredno pomemben in doslej še neupoštevani vir.

Penn je po prevzemu urejanja *Goriškega tednika* svoj program napovedal v uvodniku, ki je izšel 5. septembra 1867. V njem je napovedal preoblikovanje *Görzser Wochenblatt*a v pomemben regionalni list, ki naj se ne bi posvečal zgolj novicam in problemom Gorice in Goriško-Gradiške, temveč tudi Istre in celo Kranjske. Skladno s tem je poskrbel za oblikovno prenovo časnika, k sodelovanju je skušal pritegniti nove sodelavce, predvsem pa je list začel zastopati odločnejša politična stališča. Vsekakor je s Pennovim prevzemom uredniškega mesta prišlo do velikih sprememb v obliki in uredniški politiki, kar se je navsezadnje odrazilo v večjem številu naročnikov.⁵⁶ Vrhunec Pennovih prizadevanj na področju goriške publicistike je odločitev, da se sprva tedensko izhajajoči *Wochenblatt* z začetkom leta 1868 preoblikuje v dvakrat tedensko izhajajoči *Görzser Zeitung* [*Goriški časnik*].⁵⁷

Sklepamo lahko, da se je zanimanje publike za Pennov časnik povečalo predvsem zato, ker se je mnogo odločnejše posvetil obravnavanju perečih družbeno-političnih vprašanj. Čeprav je Penn v svojem prvem uvodniku napovedal, da bo časnik nadstrankarsko povezoval vse patriote na Goriškem,⁵⁸ je v primerjavi s svojim predhodnikom zastopal mnogo bolj odločno politično linijo.⁵⁹ Rekli bi lahko, da je

Penn *Görzser Wochenblatt* kmalu preoblikoval v klasični politični list tedanjega časa, podobno usmeritev pa je nadaljeval tudi *Görzser Zeitung*.

Za boljše razumevanje politične usmeritve obeh goriških listov v času Pennovega urednikovanja je treba najprej predstaviti najpomembnejša družbeno-politična vprašanja, ki so v tem času zaznamovala javno življenje v Habsburški monarhiji. Izpostavimo lahko dva najpomembnejša sklopa problemov. Prvi zadeva novo državnopravno ureditev monarhije, predvsem dualistično ureditev države oziroma sporazum med dunajsko vlado in ogrskim plemstvom, ki je bil sklenjen spomladi 1867. Avstrijsko-ogrski kompromis je potrdil zvezo dveh suverenih držav znotraj iste monarhije, pri čemer je notranjo organizacijo vsakega dela določala posebna ustava. Franc Jožef ogrskemu delu monarhije ni več vladal kot avstrijski cesar, temveč le kot ogrski kralj.⁶⁰ Čeprav je dualistični kompromis vsaj začasno uredil odnose z Ogrsko, je v avstrijski (cislajtanski) polovici monarhije prav tako obstajalo odprto vprašanje o notranje-politični ureditvi, in sicer sta si nasproti stala centralistični in federalistični tabor. Drugi pomemben sklop političnih vprašanj je zadeval uvedbo liberalnih načel, predvsem delitve oblasti in pravic državljanov, pa tudi odnosov med državo in Katoliško cerkvijo oziroma vprašanje konkordata iz leta 1855.⁶¹ Temeljne liberalne postulate o ločitvi oblasti, pravicah državljanov ipd. je udejanjala t. i. decembrska ustava, sprejeta 21. decembra 1867, v prihodnjih letih pa so se nadaljevale ostre razprave o drugih vprašanjih, povezanih z odnosom med državo in Cerkvijo.⁶²

Čeprav sta omenjena sklopa političnih vprašanj načeloma ločena, sta bila v praksi tesno povezana. Zagovorniki centralistično urejene Cislajtanije so namreč hkrati večinsko pristajali tudi na liberalne poglede pri reševanju kulturno-političnih vprašanj. Nasprotno so federalisti večinsko zagovarjali večji vpliv Katoliške cerkve. Obenem je imela politična razdelitev narodnostni značaj, saj so podporniki centralistične in liberalne usmeritve večinoma izhajali iz vrst nemškega meščanstva in liberalnega dela plemstva, medtem ko so konservativni federalisti v

nanašajo predvsem na njegovo zadnje življenjsko obdobje, ki ga je preživel na Dunaju (WStLA, Biogr.-Genealog. Sammlung, 132/4 Heinrich Penn). Morda bodo v prihodnosti odkriti doslej še nepoznani viri, predvsem v zapuščinah Pennovih znancev.

⁵⁶ O tem priča zapis v zadnji številki tednika: »Indem wir den freundlichen Lesern unseres Blattes für die uns bisher bewiesene Theilnahme danken, wobei wir mit Befriedigung konstatieren, daß in den letzten Monaten sowohl die Theilnahme des Publikums an unserem Unternehmen, als auch die Zahl unserer Abonnenten bedeutend gestiegen ist [...]« (*Görzser Wochenblatt*, 31. 12. 1867, nepag.).

⁵⁷ *Görzser Wochenblatt*, 31. 12. 1867, nepag.

⁵⁸ »Dazu aber bedarf ich der kräftigsten Unterstützung aller Patrioten und Vaterlandsfreunde, die den Fleiß und das Panier ihres Wirkens geschrieben, und die, welcher Partei sie auch angehören, sich einen in der Liebe zum Vaterlande, zu seiner konstitutionellen Entwicklung, zu einem gesunden Fortschritte« (*Görzser Wochenblatt*, 5. 9. 1867, nepag.).

⁵⁹ *Görzser Wochenblatt* se je v času urednikovanja Thomasa Hohenwarterja večinoma izogibal obravnavanju perečih političnih vprašanj ter težil predvsem k pomiritvi na vseh po-

dročjih, kot je bilo izpostavljeno že v uvodnem članku: »Um diese Aufgabe ungestörter und unbeirrter verfolgen zu können, soll es kein politisches Blatt in des Wortes vollster Bedeutung sein, sondern sich auf eine möglichst objectiv gehaltene politische Wochenschau und eine sachgetreue, leidenschaftslose Darstellung und Besprechung der politischen Tagesereignisse beschränken« (*Görzser Wochenblatt*, 7. 2. 1867, nepag.).

⁶⁰ Sintetično o ozadju in značilnostih dualistične ureditve gl. Kann, *A History*, str. 331–338; gl. tudi Bled, *Franc Jožef*, str. 292–293.

⁶¹ Konkordat iz leta 1855 je Katoliški cerkvi podelil številne pristojnosti na različnih področjih javnega življenja, predvsem osnovnega šolstva. Avstrijski liberalci so mu od vsega začetka ostro nasprotovali, (nekateri) njegove določbe pa so lahko odpravili šele v letih 1867 in 1868. Podrobno o tem vprašanju gl. Vocolka, *Verfassung oder Konkordat?*

⁶² Bled, *Franc Jožef*, str. 309–317.

veliki meri pripadali slovanskim narodom monarhije. Vprašanje državno-politične ureditve je zato imelo tudi narodnostni značaj, čeprav je treba omeniti, da so obstajale tudi izjeme, na primer konservativni nemški poslanci iz Tirolske in nekateri liberalni slovanski poslanci, predvsem iz Češke. Na splošno pa lahko politična tabora v tem času zato ločimo na nemško-liberalno-centralističnega in slovansko-konservativno-federalističnega. Analiza politične meritve goriške nemške publicistike zadeva predvsem odnos do prej izpostavljenih vprašanj, pa tudi skladnost poročanja goriških listov z zahtevami nemško-liberalnega meščanstva.

Družbeno-politična usmeritev časnika pod Pennovim vodstvom je bila koncizno podana v uvodniku, ki ga je uredništvo objavilo ob prvi obletnici izhajanja *Goriškega časnika*, tj. v začetku januarja 1869: »Z odprtimi očmi smo spremljali politične dogodke in spremembe v našem državnem življenju ter o njih brez predsodkov in zadržkov izrazili svoje mnenje. Zvesto in odločno smo se zavzemali za napredek in se možato upirali napadom klera in birokracije ter nasprotovali gnilih nepravilnostim in predsodkom.«⁶³ Poleg zvestobe liberalnim vrednotam so v uredništvu poudarili tudi svojo jasno in odločno domoljubno usmeritev, pri čemer so ljubezen do dežele Goriške povezovali z neomajno zvestobo Avstriji oziroma habsburški vladarski hiši. Pri pisanju naj bi jih vedno vodila ljubezen »do stare a hkrati večno mlade Avstrije«.⁶⁴ Politično-svetovno-nazorski program, za katerega se je zavzemal Penn v obeh goriških časnikih, je torej večinoma ustrezal programu tedanjih nemških liberalcev v Habsburški monarhiji.⁶⁵ Kazal se je v zvestobi ustavnim načelom in centralistično urejeni Avstriji. V uvodniku z naslovom *Der Indifferentismus für constitutionelles Wesen* je Penn tako kmalu po prevzemu uredniškega mesta napadel brezbržnost do pomena ustave, ki se širi med ljudstvom. Naloga tiska naj bi zato bila prav to, da zbudi zavedanje o pomenu ustave in ustavne ureditve.⁶⁶ Poleg tega se je Pennova liberalnost najočitneje kazala pri obravnavanju odnosov med državo in Katoliško cerkvijo, ki so v času izhajanja časnika primarno zaposlovali javno življenje v monarhiji. Na tem področju je zastopal brezkompromisno liberalno linijo in ostro nasprotoval konkordatu, proti kateremu je pisal skorajda v vsaki številki. Njegova brezkompromisna protiklerikalna usmeritev se

ne kaže le v zavračanju konkordata, temveč tudi v splošnem stilu poročanja o razmerah v Katoliški cerkvi ter izbiri tem, o katerih sta poročala oba časnika v času njegovega urednikovanja. Pogosto sta namreč objavljala novice o raznih prekrških oziroma spornem delovanju visokih cerkvenih dostojanstvenikov, reakcionarni papeški politiki, nezdržljivosti ultramontanističnega katolištva z ustavno urejeno državo ipd. Objavljala sta celo komentarje, ki so pozivali k radikalnim reformam Katoliške cerkve same.⁶⁷ Obenem je Penn nasprotoval federalizmu in se zavzemal za centralistično urejeno Avstrijo, čeprav je po sili razmer pristajal na dualistični kompromis z Madžari: »Ne glede na to, kako slab se komu utegne zdeti sporazum z Madžari, ostaja dejstvo, da je sprejet. [...] Od tega, kar je že izgubljeno, ne moremo ničesar več rešiti, izgubimo pa lahko vse resnične prednosti, ki izhajajo iz sporazuma [...]«.⁶⁸ Podobno ujemanje s sočasnimi liberalnimi zahtevami lahko opazimo tudi pri zavze-manju za emancipacijo Judov⁶⁹ in nasprotovanju vrnitvi jezuitov v Gorico.⁷⁰ Penn se je zavzemal tudi za ohranitev nemškega učnega jezika na goriški realci.⁷¹

Pri vseh omenjenih vprašanjih se Pennovo stališče ni bistveno razlikovalo od splošnih zahtev nemškega liberalnega meščanstva. Ne glede na to pa lahko v poročanju listov *Görzer Wochenblatt* in *Görzer Zeitung* pod Pennovim vodstvom naletimo na pomembno razliko v primerjavi s sočasnim pozicioniranjem nemškega meščanstva v sosednjih deželah, in sicer njun odnos do Slovencev oziroma slovenskega nacionalnega gibanja. Oba goriška lista sta do Slovencev namreč vseskozi zavzemala prijazno ali vsaj nevtrarno držo. Tako ne najdemo nobenega članka, ki bi negativno poročal o slovenskih narodnostnih ali kulturnih prizadevanjih. Nasprotno, *Goriški časnik* je redno poročal o dogajanju v slovenski čitalnici,⁷² občasno ponatiskoval članke iz ljubljanskega časnika *Triglav* ter končno odločno stopil v bran slovenskemu taboru v Šempasu jeseni 1868.⁷³

Obravnavanje slovenskega kulturno-političnega gibanja v obeh goriških listih, ki je odstopalo od sočasnega pisanja nemške publicistike v Ljubljani in na Spodnjem Štajerskem, je pomemben argument pri ugotavljanju Pennovih nacionalno-političnih opredelitev. Kot je že bilo omenjeno, je slovenska (literarna) zgodovina do tega vprašanja doslej podala

⁶³ »Wir haben mit offenen Blicken die politischen Ereignisse, die Wandlungen in unserem Staatsleben verfolgt, und ohne Vorurtheil und rückhaltslos unsere Meinung darüber ausgesprochen. Wir sind treu und kräftig für den Fortschritt eingestanden, haben mannhaft gegen die Übergriffe des Clerus und der Bureaukratie gekämpft, sind gegen verrotzte Uebelstände u. Vorurtheile aufgetreten« (*Görzer Zeitung*, 1. 1. 1869, nepag.).

⁶⁴ »... zu dem alten und doch ewig jungen Oesterreich« (prav tam).

⁶⁵ Sintetično o nemškem liberalizmu v Habsburški monarhiji v šestdesetih letih 19. stoletja gl. Judson, *Exclusive Revolutionaries*, str. 117–142.

⁶⁶ *Görzer Wochenblatt*, 19. 9. 1867, nepag.

⁶⁷ Podrobno analizo protikonkordatnega poročanja v obeh listih gl. v Batič, »Wir denken zwar deutsch«, str. 69–77.

⁶⁸ »So schlecht der Ausgleich mit Ungarn diesem und jenem auch erscheinen mag, er ist vollzogen. [...] Wir retten uns dadurch nichts von dem, was bereits verloren ist, wir verkümmern uns aber alle wirklichen Vortheile, die aus dem Ausgleiche fließen [...]« (*Görzer Zeitung*, 6. 11. 1868, nepag.).

⁶⁹ *Görzer Wochenblatt*, 12. 12. 1867, nepag.

⁷⁰ *Görzer Wochenblatt*, 14. 11. 1867, nepag.

⁷¹ *Görzer Zeitung*, 29. 9. 1868, nepag.

⁷² Gl. na primer *Görzer Zeitung*, 7. 1. 1868, nepag.

⁷³ Podrobneje o tem vprašanju gl. Batič, *Goriški Nemci in tabor v Šempasu*, str. 139–161.

različne odgovore. Problem je prvi izpostavil France Kidrič, ki je Penna označil za nemškonacionalnega avtorja. Penn naj bi zagovarjal velikonemško idejo, nemški liberalizem ter povezovanje Avstrije s Prusijo, kar je razvidno predvsem iz njegove pesniške zbirke *Deutsche Lieder*. Pennovo tesno sodelovanje s (staro)slovenskimi veljaki v Ljubljani je zato Kidrič pripisal dejstvu, da je v njegovem značaju »tičalo nekaj hohštaplarskega, kar ga je tiralo, da je po konjunkturi menjaval tudi svoj nacionalni kostum ter se skušal uveljaviti še z drugimi nedostojnimi sredstvi«. ⁷⁴ Nasprotno stališče je zavzela Tanja Žigon, ki meni, da je bila zbirka *Deutsche Lieder* predvsem reminiscenca na sočasne dogodke, poleg tega pa je Penn isto zbirko leta 1865 poklonil zavednemu Slovencu Etbinu Costi, s katerim sta bila vseskozi v prijateljskih odnosih. Če bi Penn svoje *Deutsche Lieder* res razumel kot nemškonacionalistične, jih gotovo ne bi poklonil prav Costi. ⁷⁵ Poleg tega Kidričeva interpretacija temelji na prenašanju kasnejših nacionalno zaostrenih razmer pregloboko v preteklost, tj. v šestdeseta leta 19. stoletja, ko konflikt med Nemci in Slovenci na Kranjskem še ni bil zaostren. Številni pomembni slovenski kulturni in politični delavci starejše generacije so tako redno ustvarjali tudi v nemščini, ki jim je bila bližje kot še ne dokončno izoblikovana knjižna slovenščina. ⁷⁶

Interpretacija Tanje Žigon se zdi pravilnejša tudi glede na Pennovo uredniško delo v Gorici. Kidrič se je namreč pri oceni Pennovih opredelitev opiral tudi na mnenje, da je bil *Görzer Wochenblatt* nemškonacionalno usmerjeno glasilo, ⁷⁷ česar glede na analizo uredniške usmeritve ne moremo trditi. *Goriški tednik* in *Goriški časnik* do Slovencev nista bila negativno nastrojena, temveč sta bila slovenskim kulturnim in političnim interesom vseskozi naklonjena. ⁷⁸ Upoštevajoč te ugotovitve se zdi, da lahko tezo o Pennovi nemškonacionalistični usmeritvi označimo za preseženo.

Pennovi prispevki v podlistku

Poleg prenove zunanje oblike in preoblikovanja goriškega časopisa v medij z jasno politično usmeritvijo je Penn po prihodu na mesto odgovornega urednika poskrbel tudi za večjo kakovost in pestrost

podlistka, ki je bil v drugi polovici 19. stoletja ena osrednjih časopisnih rubrik. Pri tem je smiselno opozoriti, da se isti termin občasno nediferencirano uporablja tako za časopisno rubriko kot tudi za epsko (pol)literarno zvrst. Treba je torej ločevati med podlistkom oziroma feljtonom kot zabavno-kulturno časopisno rubriko in feljtonom v ožjem pomenu besede. Slednji je posebna (pol)literarna zvrst, za katero je značilno šaljivo, kramljajoče in duhovito komentiranje družbenega dogajanja. Kot tak se lahko feljton pojavlja v obliki pripovednega spisa ali duhovitega klepeta z bralcem (kozerija). Feljtonski prispevki pogosto predstavljajo tudi ironično obravnavo družbenih razmer. ⁷⁹

Oba goriška lista sta v času Pennovega uredništva prinašala podlistek, v katerem so se redno pojavljali tudi podlistki v ožjem pomenu besede. Penn je podlistek zaznamoval kot urednik in ustvarjalec. Po eni strani je namreč k sodelovanju uspešno pritegnil nove pisce, med katerimi velja izpostaviti predvsem kontroverznega pisatelja Leopolda von Sacher-Masocha, s katerim se je seznanil v Gradcu, ⁸⁰ po drugi strani pa je številne prispevke napisal tudi sam. V svojem goriškem obdobju je tako nadaljeval z intenzivno literarno in polliterarno ustvarjalnostjo, saj je v podlistku objavil več literarnih del, redno pa je objavljati tudi feljtone. Podlistek obeh goriških časopisov je torej doslej še nepoznan oziroma neraziskan del Pennovega (pol)literarnega ustvarjanja.

Na prvem mestu je treba omeniti njegova literarna dela iz tega obdobja, med katerimi po obsežnosti izstopa zgodovinski roman *Der slavische Bauernkönig* [*Slovanski kmečki kralj*], ki je začel izhajati že 5. septembra 1867 v podlistku *Goriškega tednika*. ⁸¹ Roman, ki obravnava dogodke iz slovensko-hrvaškega kmečkega upora leta 1573, naslov pa se nanaša na Ilijo Gregoriča (okoli 1523–1574), ima zanimivo ozadje. Delo je namreč prozna predelava drame, ki jo je Penn napisal spomladi istega leta v nemščini ter jo nato s pomočjo gimnazijca Jožefa Hitija prevedel v slovenščino. Dramo *Ilija Gregorič, kmečki kralj* je poleti 1867 poslal odboru slovenskega Dramatičnega društva v Ljubljani, ki pa se ni odločilo za tisk. Ko so *Novice* septembra objavile, da je izšla prva slovenska tragedija, in sicer *Samo, prvi slovenski kralj*, izpod peresa Franca Remca (1846–1917), ⁸² Penn pa od Dra-

⁷⁴ Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 296.

⁷⁵ Žigon, Heinrich Moritz Penns Stück, str. 158–159.

⁷⁶ Prav tam, str. 166.

⁷⁷ Kidrič je pri tej interpretaciji izhajal predvsem iz napadov celovskega *Slovence* ob začetku izhajanja *Görzer Wochenblatts*. Natančnejša analiza je pokazala, da so napadi temeljili predvsem na notranjih sporih v slovenskem taboru, in sicer so skušali radikalnejši Slovenci na ta način diskreditirati urednika goriškega lista *Domovina* Andreja Marušiča (1828–1898), ki je prijazno poročal o začetku izhajanja *Goriškega tednika* in svojim naročnikom poslal njegov program.

⁷⁸ Pri tem je vredno opozoriti na Kidričevo priznanje, da glede na nedostopnost izvodov goriškega časnika v Ljubljani tega ni mogel pregledati (Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 298).

⁷⁹ Več o tem gl. Hladnik, Feljton/Podlistek; gl. tudi Kmecl, *Mala literarna teorija*, str. 304–306.

⁸⁰ Leopold von Sacher-Masoch je avstrijsko literarno publiko v šestdesetih letih 19. stoletja šokiral s tematizacijo nekonvencionalnih odnosov med spoloma. Prav na podlagi njegovega literarnega ustvarjanja je psihiater Richard von Krafft-Ebing (1840–1902) skoval danes splošno razširjeni izraz »mazohizem«.

⁸¹ Roman je izhajal v nadaljevanjih v naslednjih številkah: *Görzer Wochenblatt*, 5. 9. 1867; 12. 9. 1867; 19. 9. 1867; 26. 9. 1867; 3. 10. 1867; 10. 10. 1867; 17. 10. 1867; 24. 10. 1867; 31. 10. 1867; 7. 11. 1867; 14. 11. 1867; 21. 11. 1867; 28. 11. 1867; 12. 12. 1867; 19. 12. 1867.

⁸² O Remčevi tragediji gl. Černe, *Nastanek in razvoj*, str. 7–13.

matičnega društva očitno še ni dobil odgovora, se je v začetku novembra 1867 odločil v Ljubljano poslati pismo, v katerem je zahteval objavo in honorar, češ da *Ilija Gregorič* ni prevod, temveč »*erste slovenische Originaltragödie*«. »*Moja drama Ilija Gregorič ni prevod, ampak izvirno delo, ker sem ga zasnoval v slovenščini, čeprav pomanjkljivi, kasneje pa le dal dobrim Slovincem v korekturo, kar lahko dokažem.*«⁸³ Društvo je dalo na Pennovo pismo pripraviti odgovor, ki ga je napisal Fran Levstik. V ostrem pismu je Levstik s sklicevanjem na številna mesta, iz katerih je razvidno, da je drama (slab) prevod nemškega izvirnika, zavrnil Pennove trditve o originalnosti tragedije in obračunal z njeno literarno vrednostjo. Opozoril je tudi, da *Ilija Gregorič* v skorajda nespremenjeni obliki že izhaja v *Görzser Wochenblatt*.⁸⁴ Glede na številne neustrezne primere rabe slovenščine, ki jih je izpostavil Levstik, moramo pritrditi njegovi oceni dela, čeprav je v svoji ostrini morda prestopil mejo dobrega okusa. Vsekakor epizoda potrjuje oceno Heinricha Penna kot ne posebno skrupuloznega literarnega ustvarjalca, ki je želel svoja dela predvsem kar najbolje unovčiti, pri čemer se je vsaj nekajkrat posluževal tudi zavestnih pretiravanj ali celo laži.⁸⁵

Ne glede na moralne pomanjkljivosti Pennovega značaja je bila njegova literarna produkcija obsežna. Že v 17. številki *Görzser Zeitung* je *Slovanskemu kmečkemu kralju* sledil krajši kriminalni roman *Flecken im Wappen* s podnaslovom *Roman aus den Geheimnissen von Triest*,⁸⁶ kasneje pa je izhajala še daljša novela *Ein Justizmord. Novelle nach einer wahren Begebenheit*.⁸⁷ V *Goriškem časniku* je objavil tudi dve pesmi, v katerih je obravnaval aktualne dogodke. Pesnitev *Maximilians Meerfabrt* je nastala v začetku januarja 1868 kot počastitev ob vrnitvi trupla nesojenega mehiškega cesarja Maksimilijana (1832–1867), mlajšega brata Franca Jožefa, ki so ga junija 1867 ustrelili mehiški republikanci.⁸⁸ Druga pesem v obliki hvalnice cesar-

ski družini pa je bila objavljena ob rojstvu prince-se Marije Valerije (1868–1924), najmlajše cesarjeve hčerke, 22. aprila 1868.⁸⁹

Pomembnejši kot objavljena literarna dela, od katerih nobeno ne presega ravni trivialne literature, so Pennovi feljtoni oziroma kozerije, v katerih je na lahkoten način obravnaval najrazličnejše dogodke iz družbenega življenja na Goriškem. Večina teh spisov je izšla pod skupnim naslovom *Görzser Causerien*, nekateri pa tudi pod drugimi naslovi, ki se navezujejo na konkreten čas nastanka oziroma vsebino prispevka. 31. oktobra 1867 je tako izšel članek z naslovom *Allerseelen*,⁹⁰ ob novem letu pa prispevek *Am Silvester=Abends*.⁹¹ V svojih kozerijah je Penn na kramljajoč način opisoval vtise in dogodke iz kulturnega in družbenega življenja v Gorici. Večina član-
kov v seriji *Goriške kozerije* se osredotoča na zabavno prigodo iz Gorice in njene okolice. Penn je tako opisoval jesensko vreme in mestno mrtvilo v tem letnem času, zabavne prepire zakoncev,⁹² ljubezenske prigode mladeniča, ki se je zapletel v razmerje z dvema damama,⁹³ in komedijo zmešnjav, ko je ljubezensko pismo prišlo v napačne roke,⁹⁴ pozimi pa se je spominjal svojih družinskih praznikov ter prejemanja daril.⁹⁵ V pustnem času so se njegovi prispevki dotikali predvsem številnih plesov v Gorici; prešerno vzdušje se je lahko hitro prelevilo v dvoboj med snubcema iste dame.⁹⁶ Večina prispevkov obravnava sproščeno vzdušje v mestu, opisuje dobro obiskane ples v maskah ter nudi kotiček razmišljanja o tem, da je vsega lepega enkrat konec.⁹⁷ Spomladi naletimo na Pennova razmišljanja o pomladnem prebujanju, lepoti goriških dam ter vrtnih zabavah.⁹⁸ Pisal je tudi o naravni lepoti gozda Panovec v bližini Gorice, kamor je rad zahajal.⁹⁹

Kot posebno zanimiv del Pennovega feljtonističnega ustvarjanja je vredno izpostaviti prispevka z naslovom *Tagebuchblätter*, ki dodatno osvetlujeta njegov položaj v tedanjem nemškem literarnem miljeju. V zapisih je Penn namreč opisal svoja srečanja ter sodelovanje z dramatikom Friedrichom Hebbloom (1813–1863) in pisateljem Adalbertom Stifterjem (1805–1868), ki še danes sodita v nesporni nemški literarni kanon. Glede na njegove opise je jasno, da se je Penn vsaj v mladih letih družil z vrhunskimi ustvarjalci, ki so ga očitno cenili. S Hebbloom se je prvič srečal v začetku marca 1863 na Dunaju, ko je

⁸³ »*Mein Stück Ilija Gregorič ist keine Übersetzung, sondern ein Originalstück, denn ich habe selbes slovenisch, wenn auch mangelhaft, so doch immer slovenisch concipiert, und später nur guten Slovenen zur Correctur übergeben, welches ich beweisen kann.*« (Levstikov zbrani spisi IV, str. 247).

⁸⁴ Prav tam, str. 247–285; gl. tudi Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 298.

⁸⁵ O ne najbolj moralno pokončnem Pennovem značaju priča tudi dejstvo, da je moral leta 1892 zapustiti uredniško mesto pri časopisu *Brünner Morgenpost*, ko je prišlo na dan, da je za ugodne kritike sprejemal podkupnine gledaliških igralcev (Jäger-Sunstenau, Aus dem Nachlaß, str. 162).

⁸⁶ *Görzser Zeitung*, 28. 2. 1868; 3. 3. 1868; 6. 3. 1868; 10. 3. 1868; 13. 3. 1868; 17. 3. 1868; 20. 3. 1868; 24. 3. 1868; 27. 3. 1868; 31. 3. 1868; 3. 4. 1868; 7. 4. 1868; 10. 4. 1868; 14. 4. 1868; 17. 4. 1868.

⁸⁷ *Görzser Zeitung*, 11. 12. 1868; 15. 12. 1868; 18. 12. 1868; 22. 12. 1868; 24. 12. 1868; 29. 12. 1868; 1. 1. 1869; 15. 1. 1869; 19. 1. 1869; 22. 1. 1869; 2. 2. 1869; 5. 2. 1869; 9. 2. 1869.

⁸⁸ Iz pesmi je ponovno razviden Pennov antiklerikalizem, saj je krivdo za neuspeh Maksimilijanovega mehiškega podviga pripisal reakcionarni duhovščini (*Görzser Zeitung*, 7. 1. 1868, nepag.).

⁸⁹ Pesem sicer ni bila objavljena »pod črto«, temveč namesto uvodnika (*Görzser Zeitung*, 24. 4. 1868, nepag.).

⁹⁰ *Görzser Wochenblatt*, 31. 10. 1867, nepag.

⁹¹ *Görzser Wochenblatt*, 31. 12. 1867, nepag.

⁹² *Görzser Wochenblatt*, 12. 9. 1867, nepag.

⁹³ *Görzser Wochenblatt*, 19. 9. 1867, nepag.

⁹⁴ *Görzser Wochenblatt*, 3. 10. 1867, nepag.

⁹⁵ *Görzser Wochenblatt*, 12. 12. 1867, nepag.

⁹⁶ *Görzser Zeitung*, 28. 1. 1868, nepag.

⁹⁷ *Görzser Zeitung*, 25. 2. 1868, nepag.

⁹⁸ *Görzser Zeitung*, 19. 5. 1868, nepag.

⁹⁹ *Görzser Zeitung*, 28. 4. 1868, nepag.

študentsko društvo *Libertas* priredilo veliko proslavo ob dramatikovem 50. rojstnem dnevu. Penn je bil eden izmed govornikov, ki so pozdravili častnega gosta. V pozdrav mu je deklamiral svojo pesem, ki je nekoliko pozneje z nekaj popravki pod naslovom *Erinnerung an Friedrich Hebbel* izšla v njegovi pesniški zbirki *Blätter aus der Zeit*. Dramatika je Pennova poezija očitno močno ganila, saj naj bi prihitel do njega, ga objel ter se mu prisrčno zahvalil. Po tem prvem srečanju sta vzpostavila redne stike, tako da Penn ponosno poroča, da je Hebbel z zanimanjem in pohvalo pregledoval njegova literarna dela.¹⁰⁰ Pod istim naslovom je izšel tudi opis srečanja s pisateljem Adalbertom Stifterjem. Spomini na Stifterja so bili objavljeni le nekaj dni po njegovem samomoru 28. januarja 1868, zato delujejo kot nekrolog. Z velikim avstrijskim pripovednikom se je Penn srečal leta 1863 med obiskom Linza, nato pa je z njim ohranil pisemski stik. Stifter je z literarnimi prispevki sodeloval tudi pri že omenjeni graški reviji *Oesterreichische Gartenlaube*. Penn v članku podaja tudi krajši Stifterjev življenjepis, v zadnjem delu pa razmišljanje o pomenu njegovega literarnega opusa.¹⁰¹

Na tem mestu se postavlja vprašanje o vrednosti njegovih prispevkov v podlistku. Pennova literarna dela lahko brez dvoma označimo kot trivialno literaturo, ki nima večje vrednosti. Nasprotno pa se v *Goriških koderijah* Heinrich Penn kaže kot suveren pisec, ki dobro pozna pravila in zahteve žanra, v katerem ustvarja. Uspešno je namreč prevzel tipični kramljajoči slog, značilen za feljtonistične prispevke tedanjega časa. Sklepamo lahko, da je goriška publika z zanimanjem prebirala njegova lahkotna kramljanja ter se zabavala ob opisih družabnega življenja v Gorici. Spomini na Friedricha Hebbela in Adalberta Stifterja so zanimivi z literarnozgodovinskega stališča, poleg tega pa dodatno osvetljujejo Pennov položaj v kulturno-umetniškem okolju druge polovice 19. stoletja. Kljub temu pa ne moremo reči, da se Penn v prispevkih v *Goriškem tedniku* in *Goriškem časniku* kaže kot resnično vrhunski feljtonist, ki bi znal (ali želel) družbi nastaviti ogledalo oziroma pikro opozoriti na družbene nepravilnosti, kar je odlikovalo najboljše feljtoniste 19. stoletja. Njegovi feljtonski prispevki nikoli ne presežejo ravni duhovitega in zabavnega kramljanja, katerega namen je bralca predvsem zabavati.

Sklep

Pennova uredniška kariera v Gorici se je končala marca 1869, ko je *Görzer Zeitung* prenehal izhajati. Zanesljivih razlogov za prenehanje izhajanja žal (še) ne poznamo. Uprava časnika je 16. marca sicer izdala

kratko obvestilo, vendar se v njem sklicuje le na neopredeljene »nepredvidljive razloge«.¹⁰² Ljubljanski nemški list *Laibacher Tagblatt* pa je poročal, da je do zatona časnika prišlo zaradi spora med urednikom Pennom ter lastnikom Karlom pl. Ritterjem.¹⁰³ Ta razlog zato zaenkrat velja za najverjetnejšega, čeprav ga Penn v svojih spominih ne omenja. Poleg tega verjetno ni daleč od resnice ocena v glasilu goriške kmetijske družbe, ki je zapisalo, da se lahko »eksotična rastlina« v tujem okolju ohrani le z velikimi izdatki.¹⁰⁴ Goriška nemška skupnost je bila kljub socialno ugodnemu položaju očitno premajhna, da bi lahko nemški časopis trajno obstal, o čemer pričajo tudi neuspešni poskusi oživitve lista *Görzer Zeitung* v letu 1872. Časnik je zaradi denarnih težav ugasnil že po približno enoletnem izhajanju.¹⁰⁵

Kakorkoli že, konec *Görzer Zeitung*a je za Penna pomenil nadaljevanje »nomadskega« načina življenja. V prihodnjih letih je kot publicist in literat deloval v Trstu, Gradcu, na Dunaju in nato v Pešti. Iz Ogrske je Penna pot vodila na severno Češko, kjer je kot novinar deloval v mestecu Jablonec nad Nisou (nem. Gablonz), leta 1871 pa se je vrnil na Dunaj. Po letu 1878 se je za daljši čas ustalil v Brnu na Moravskem, kjer je urejal lista *Mährisch-Schlesischer Correspondent* in *Brünner Morgenpost*.¹⁰⁶ Njegova uredniška kariera na Moravskem se je neslavno končala leta 1892, kot je že bilo omenjeno. Penn se je bil zato prisiljen vrniti na Dunaj, kjer je deloval kot svobodni književnik in sodelavec tiskovnega urada predsedstva ministrskega sveta. Na Dunaju je 14. oktobra 1918 tudi umrl.¹⁰⁷

Za konec je smiselno omeniti, da se je Heinrich Penn vse do pozne starosti ukvarjal s Prešernom, čigar pesmi je v prevodih pogosto javno deklamiral. Prav tako je ohranil stike s slovenskim prostorom, predvsem z literarnim zgodovinarjem Franom Vidičem (1872–1944). V Vidičevi nemški izdaji Prešernovih *Poezij*, ki so izšle leta 1901 na Dunaju, je bilo tako objavljenih devet Pennovih prevodov. Iz Pennove korespondence z Vidičem je očitno, da je prvi vse do pozne starosti precej natančno spremljal dogajanje na Kranjskem¹⁰⁸ in tako kljub primarni vpetosti v nemški kulturni prostor vse do smrti ostal povezan tudi s slovensko kulturo.

¹⁰⁰ *Görzer Zeitung*, 24. 1. 1868, nepag.

¹⁰¹ *Görzer Zeitung*, 4. 2. 1868, nepag.

¹⁰² Obvestilo je priloženo zadnji številki *Görzer Zeitung*a, ki jo hrani Biblioteca Statale Isontina v Gorici.

¹⁰³ *Laibacher Tagblatt*, 17. 3. 1869, nepag.

¹⁰⁴ Poročilo omenja Marušič, *Pregled politične zgodovine*, str. 233.

¹⁰⁵ Kitzmüller, *Görz 1500–1915*, str. 30.

¹⁰⁶ Penn, *Fünfundzwanzig Jahre*, str. VII–VIII.

¹⁰⁷ Lebensaft, Penn, Moritz Heinrich, str. 409.

¹⁰⁸ Kidrič, Penn, Franc Henrik, str. 298.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAK – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici
PAK 667, Zbirka razglednic krajev

WStLA – Wiener Stadt- und Landesarchiv
WStLA, Biogr.-Genealog. Sammlung, 132/4
Heinrich Penn.

ČASOPISI

Görzer Wochenblatt, 1867.
Görzer Zeitung, 1868, 1869.
Laibacher Tagblatt, 1869.
Novice, 1862, 1865.
Slovenec, 1867.
Triglav, 1865.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Batič, Matic: »Wir denken zwar deutsch, wir fühlen deutsch, werden es aber niemanden verargen, anderen Sinnes zu sein«: *Görzer Wochenblatt* (1867) und *Görzer Zeitung* (1868–1869) = »Mislimo sicer nemško, čutimo nemško, a nikomur ne bomo zamerili, če je drugačnega mišljenja«: *Görzer Wochenblatt* (1867) in *Görzer Zeitung* (1868–1869). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2015 (tipkopis magistrskega dela).
- Batič, Matic: Goriški Nemci in tabor v Šempasu. 150 let tabora v Vižmarjih (ur. Dragica Čec). Ljubljana: Slovenska matica, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2020, str. 139–161.
- Batič, Matic: Goriški Nemci ter njihova časnika *Görzer Wochenblatt* in *Görzer Zeitung*. *Kalendar za leto 2017* (ur. Marko Tavčar et al.). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2016, str. 111–119.
- Bled, Jean-Paul: *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Bratož, Rajko: *Rimska zgodovina – 1. Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Studentska založba, Filozofska fakulteta, 2007.
- Colleoni, Aldo: *I Ritter: una stirpe germanica con ramificazioni nell'Impero austro-ungarico*. Trieste: Goliardica, 2013.
- Czoernig, Karl von: *Görz: Oesterreich's Nizza*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1873.
- Černe, Miha: *Nastanek in razvoj zgodovinske drame na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Zgodovinska drama in narodni preporod*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2017 (tipkopis diplomskega dela).
- Fabi, Lucio: *Storia di Gorizia*. Padova: Il Poligrafo; Gorizia: Edizioni della laguna, 1991.
- Ferrari, Liliana (ur.): *Cultura tedesca nel Goriziano*. Udine: Forum, 2009.
- Ferrari, Liliana: Gorizia ottocentesca, fallimento del progetto della Nizza austriaca. *Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli – Venezia Giulia I* (ur. Roberto Finzi, Claudio Magris in Giovanni Miccoli). Torino: Giulio Einaudi, 2002, str. 313–375.
- Hanus, Valerie: Marsano Wilhelm Frh. von. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 6*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975, str. 109.
- Hladnik, Miran: Feljton/Podlistek. *Enciklopedija Slovenije*, 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 95.
- Jäger-Sunstenau, Hanns: Aus dem Nachlaß des Literaten Heinrich Penn. *Wiener Geschichtsblätter* 29, 1974, št. 2, str. 162–168.
- Judson, Pieter: *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1999.
- Kann, Robert A.: *A History of the Habsburg Empire 1526–1918*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1980.
- Kidrič, France: Penn, Franc Henrik (Henrik Moric). *Slovenski biografski leksikon*. Zvezek 6. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1935, str. 296–298. Dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi412300/>.
- Kitzmüller, Hans: Esperienze giornalistiche in lingua tedesca a Gorizia nella seconda metà dell'ottocento. *Studi goriziani* 69, 1989, št. 1, str. 45–56.
- Kitzmüller, Hans: *Görz 1500–1915 – Ein vergessenes Kapitel altösterreichischer Dichtung. Eine Ausstellung im Foyer und im Tiefspeicher der Österreichischen Nationalbibliothek, Wien, vom 3. Mai bis zum 10. Juni 1995*. Klagenfurt: Carinthia, 1995.
- Kitzmüller, Hans: Osservazioni sulla produzione letteraria in lingua tedesca a Gorizia. *Studi goriziani* 68, 1988, št. 2, str. 35–50.
- Kmecl, Matjaž: *Mala literarna teorija*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo, 1983.
- Krahwinkler, Harald: Die Landtage von Görz-Gradisca und Istrien. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. VII/2* (ur. Helmut Rumpler in Peter Urbanitsch). Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 1873–1918.
- Kralj, Franc: Czoernig baron Czernhausen, Carl st. (1804–1889). *Primorski slovenski biografski leksikon*: 3. snopič Bor-Čopič, 1. knjiga. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976.
- Lebensaft, Elisabeth: Penn, Moritz Heinrich. *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Band 7*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978, str. 409.

- Levec, Frančišek (ur.): *Levstikovi zbrani spisi. IV. zvezek. Proza II*. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg, 1892.
- Marušič, Branko: Požar v mlinu v Stračicah, malem goriškem Manchestru. *Slovenska kronika XLIX. stoletja 1861–1883* (ur. Janez Cvirn). Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 209–210.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovenecv na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Michler, Werner: Die »Deutschen in Krain«: Literarisches Feld und nationaler Konflikt nach 1848. *Zur Geschichte der österreichisch-slowenischen Literaturbeziehungen* (ur. Andreas Brandtner in Werner Michler). Wien: Turia und Kant, 1998, str. 193–218.
- Miladinović Zalaznik, Mira: *Deutsch-slowenische literarische Wechselbeziehungen. 2, Leopold Kordesch und seine Zeit*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008.
- Patzelt, Herbert: *Evangelisches Leben am Golf von Triest. Geschichte der evangelischen Gemeinde in Triest mit Abbazia, Görz, Fiume und Pola*. München: Evangelischer Presseverband für Bayern, 1999.
- Pavlin, Vojko: Coronini. *Novi Slovenski biografski leksikon: Spletna izdaja* (ur. Barbara Šterbenc Svetina et al.). Ljubljana: ZRC SAZU, 2013–.
- Penn, Heinrich: *Der Untergang Metullums: Trauerspiel in vier Aufzügen aus der Geschichte Krains*. Laibach: samozaložba, 1866.
- Penn, Heinrich: *Fünfundzwanzig Jahre. Ein schlichter Rechenschaftsbericht über mein publicistisches und schriftstellerisches Wirken von 1860–1885*. Brünn, Wien: samozaložba, 1885.
- Podbersič, Renato: Protestantizem na Goriškem. *Mladika* 56, 2013, št. 9, str. 9–11.
- Preinfalk, Miha: *Plemiške rodbine na Slovenskem: 19. in 20. stoletje. Del 3: Od Aljančičev do Žolgerjev*. Ljubljana: Viharnik, 2017.
- Preinfalk, Miha: Vpliv francoskih vojn na plemstvo v habsburški monarhiji. *Zgodovinske dimenzije Ilirskih provinc* (ur. Matija Godeša in Barbara Šterbenc Svetina). Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 75–86.
- Rajšp, Vincenc: Oris protestantizma na Goriškem v 19. stoletju do prve svetovne vojne. *Stati inu ob-stati. Revija za vprašanja protestantizma* 14, 2018, str. 11–42.
- Ritter Freiherr von Záhony, Eugen: *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat »von Záhony« geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M. Monastero bei Aquileja*: Selbstverlag, 1914.
- Special-Orts-Repertorium vom Küstenlande. Repertorio speciale dei luoghi nel Litorale. Posebni krajevni imenik za Primorje*. Wien: Alfred Hölder, 1885.
- Šašel Kos, Marjeta: *Appian and Illyricum*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- Štih, Peter in Simoniti, Vasko: *Na stičišču svetov: slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2009.
- Tavano, Sergio: Karl von Czoernig da Vienna a Gorizia (1850–1889). *Karl Czoernig fra Italia e Austria*. Gorizia: Istituto di storia sociale e religiosa, 1992, str. 79–140.
- Vocelka, Karl: *Verfassung oder Konkordat? Der publizistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.
- Wurzbach, Constantin von: Penn, Heinrich. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. Band 21*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1870, str. 454–455.
- Žigon, Tanja: Deutschsprachige Presse in Slowenien (1707–1945). 3. Teil: Deutschsprachige Presse in der Untersteiermark, in Kärnten, in Görz und in Triest. *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. München: Oldenburg, 2005, str. 155–214.
- Žigon, Tanja: Heinrich Moritz Penns Stück Der Untergang Metullums: ein Beitrag zur deutschsprachige Literatur in Krain. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas* 56, 2007, št. 2, str. 158–169.
- Žigon, Tanja: *Nemški časnik za slovenske interese – Triglav (1865–1870)*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004.
- Žigon, Tanja: *Zgodovinski spomin Kranjske. Življenje in delo Petra Pavla pl. Radicsa*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009.

S U M M A R Y

»Paradies am Isonzo«. The work of Heinrich Moritz Penn (1838–1918) in Gorizia

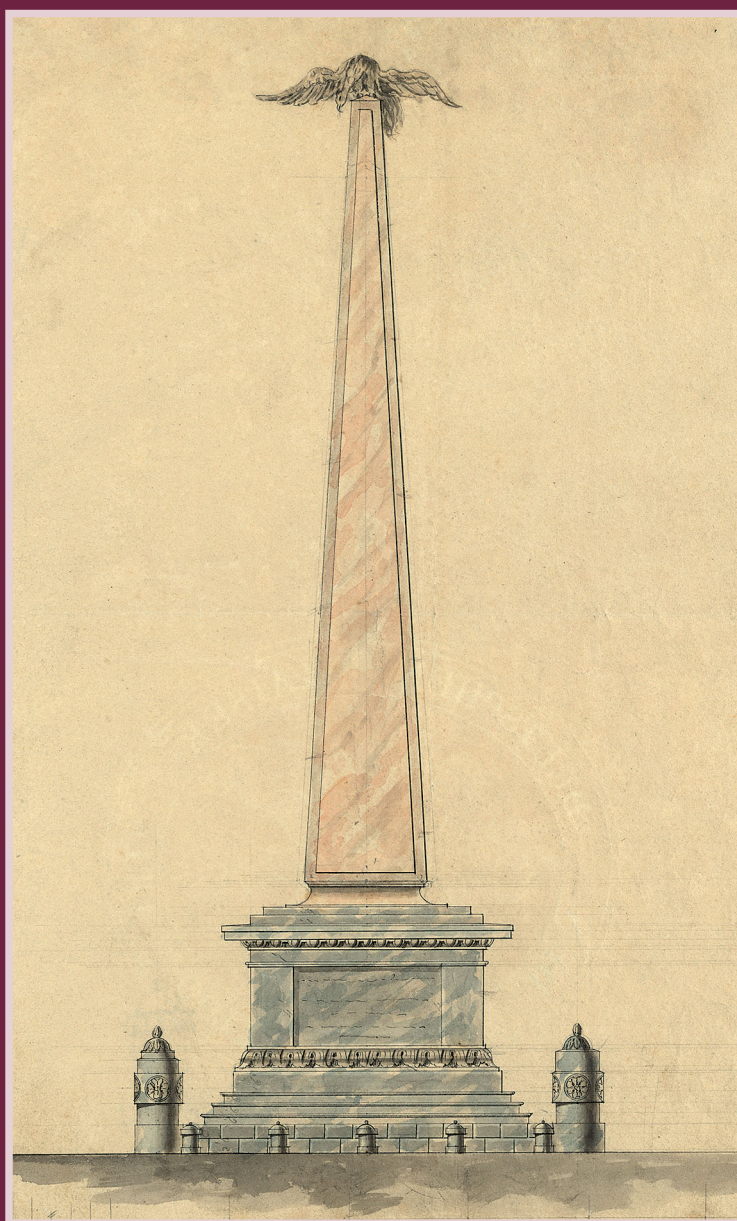
The article discusses the life and career of the literary author, journalist and actor Heinrich Moritz Penn, with a particular focus on his life in Gorizia, where he edited the German newspapers *Görzer Wochenblatt* and *Görzer Zeitung* between the autumn of 1867 and the spring of 1869. Penn's editorship of the Gorizia newspapers is placed in a wider historical framework by describing his life until then on the one hand and the existing conditions in Gorizia, especially regarding the local German community, on

the other. In this way, the article sheds new light on the less known period of Penn's creative production, as his work in Gorizia has to date not been subject to any comprehensive scientific study.

Penn came to Gorizia on the invitation of the local industrialist Karl von Ritter, a member of an influential German family Ritter-Záhony, which set the foundations of the Gorizia industry in the first half of the nineteenth century. The Ritter family was also one of the pillars of the German community in Gorizia. The *Görzer Wochenblatt* and *Görzer Zeitung* were one of the most important expressions of the Gorizia Germans' cultural activities, in which Heinrich Penn played a decisive role. During the time of his editorship, the *Görzer Wochenblatt* was given a design and content renovation and in 1868 started to circulate twice a week under the title *Görzer Zeitung*. The political orientation of both newspapers also offers an important insight into Penn's political beliefs which largely resonated with the contemporary political demands of German liberalism in the Habs-

burg Monarchy. The analysis of both newspapers has revealed that Penn as editor devoted much attention to pressing political issues and often descended into polemics. His editorial orientation deviated more decisively from the liberal consensus among the then German bourgeoisie only with regard to the attitude towards the Slovenes and their political demands.

Penn was also a prolific literary author in Gorizia, and most of his contributions from that period were published in the supplements of both the above-mentioned newspapers. His production can be divided into literary works, the most comprehensive being the novel *Der slavische Bauernkönig*, and feuilletons in the strict sense of the term, in which he humorously discussed the then social conditions in Gorizia. The feuilletons were published under the common title *Görzer Causerieen*. Although Penn proved himself a versed author that mastered the rules of his chosen genre, his contributions never evolved into social critique, characteristic of the finest writers of feuilletons.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)